

Қазақстан 2050

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ШЫҒЫСТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021 жыл

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-8 апреля 2021 года

MATERIALS

International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-8, 2021

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ШЫҒЫСТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
FACULTY OF ORIENTAL STUDIES

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

атты студенттер мен жас ғалымдардың
халықаралық ғылыми конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

Алматы, Қазақстан, 6-8 сәуір 2021 жыл

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции
студентов и молодых ученых

«ФАРАБИ ӘЛЕМІ»

Алматы, Казахстан, 6-8 апреля 2021 года

MATERIALS

of International Scientific Conference
of Students and Young Scientists

«FARABI ALEMI»

Almaty, Kazakhstan, April 6-8, 2021

Алматы
«Қазақ университеті»
2021

Жасболат З.М.

ҚазҰУ, Шығыстану факультеті, 2-курс студенті,
«Аударма ісі» мамандығы zerekzhanzhasbolat@mail.ru

Жетекшісі: оқытушы Н.Кайранбаев

ШЫҒЫС ТІЛДЕРІ (АРАБ, ПАРСЫ ТІЛДЕРІ) ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Аңдатпа:** Қазіргі таңда жастардың қызығушылығы қытай, корей, түрік және басқа да шығыс елдерінің тілдеріне күннен күнге артуда. Олардың ішінде көзге тартарлық араб және парсы тілдерін оқып үйрену маңыздылығы да артып отыр. Шығыс тілдерінің ішіндегі араб тілі Орта Азияға XV ғасырдан бастап Ислам дінін тарату мақсатында ене бастады. Қарапайым халық арасында араб-парсы тілдерін үйрену, араб тілінде жазу деген мәселе күшейе түсті. Соның әсерінен қазіргі қазақ тіліміздің кірме сөздерінің көп бөлігін араб-парсы сөздері құрайды.*

Мақаламыздың негізгі мақсаты – студенттер мен жас ғалымдар арасында шығыс тілдерін әрі қарай зерттеуге баулу. Сонымен қатар, араб және парсы тілдерінің тарихын, Орта Азиямен байланысын, даму сатыларын, өзара ерекшеліктері мен ұқсастықтарын көрсету сияқты жалпы ақпарат беру болып табылады. Мақалада зерттеу, салыстыру, талдау әдістері қолданылды.

***Түйін сөздер:** араб тілі, парсы тілі, лексика, сөздер, шығыс тілдері.*

Шығыстану кешенді ғылыми жиынтық. Ол Азия мен Солтүстік Африка елдері мен халықтарының тарихын, тілдерін, әдебиетін, өнерін, дінін, философиясын, әлеуметтік құрылымын, күнделікті өмірін, экономикасын және тағы басқа салаларды зерттейді.

Шығыс тілдері әрқашан адамдардың санасын өзінің құпиялылығымен және ерекшелігімен баулып келеді. Шығыс тілдері өзге тілдерден ерекше екендігі сөзсіз. Шығыс тілдеріне: араб, амхар, африкандық, бенгалиялық, вьетнамдық, дари, еврей, индонезиялық, қытай, корей, кхмер, лаос, маратхи, моңғол, парсы, пушту, сомалилық, суахили, тамил, тай, тибет, түрік, урду, фарси, хинди, жапон және басқа тілдер жатады [1, 94 б.].

Шығыс тілдерінің ішінде ең үлкен қолданыстағы тілдердің бірі – араб тілі. Араб тілі (اللغة العربية) семит тілдеріне жатады және шамамен 310 миллион адам осы тілде сөйлейді. Ол Ауғанстан, Алжир, Бахрейн, Чад, Кипр, Джибути, Египет, Эритрея, Иран, Ирак, Израиль, Иордания, Кения, Кувейт, Ливан, Ливия, Мали, Мавритания, Марокко, Нигер, Оман, Палестина территориялары, Катар, Сауд Арабиясы, Сомали, Судан, Сирия, Тәжікстан, Танзания, Тунис, Түркия, БАӘ, Өзбекстан және Йемен елдерінде тараған.

«Арабтар» деп аталатындар, араб шөлінің тұрғындары, әскери ассириялық жазбаларда, Інжіл мәтіндерінде, ежелгі Оңтүстік Араб мемлекеттерінің мәтіндерінде, ежелгі жазушылардың, оның ішінде Геродоттың жазбаларында, Византия мен Ерте орта ғасырлардағы сириялық мәтіндерде айтылады. Бұл ескертулер біздің дәуірімізге дейінгі 1 мыңжылдықтан бастап орын алды.

«Араб» атауы біздің дәуірімізге дейінгі III ғасырда еврей шежіресінде табылған. Араб жазуы Набатей арамей жазуынан пайда болып, IV ғасырдан бастап қолданыла бастады. Ол ислам дінінің пайда болуы және оның таралу кезеңінен бастап кең тараған. «Араб тілі» деп алғаш рет мұсылмандардың қасиетті Құран Кәрімде жазылған. Онда бұл тіл «түсінікті, ашық, анық, айқын» деген мағыналарды білдіреді.

Біздің дәуіріміздің алғашқы ғасырларында араб тілі Араб түбегінің орталық және солтүстік бөліктерінде қолданылған тайпалық диалектілердің қоспасы болғандығы мәлім. Рулық ақындар өз өлеңдерін сол тілде жазды, ал сол туындылар ру-тайпаға, ұрпақтан-ұрпаққа тарады. Сол кезеңде бұл тілдің бірыңғай ауызша түрі қалыптасты.

Құран жалпы араб тілінде жазылған алғашқы жазбаша ескерткіш болды. Ол біздің дәуіріміздің VII ғасырынан басталады. Мәтіннің қасиетті болғаны көп жағдайда тілдік ерекшеліктердің сақталуына ықпал етті. Кейін, VIII-IX ғасырларда ауызша рулық поэзияның кейбір ескерткіштері жазбаша түрге де аударылды.

VIII-X ғасырлар аралығында араб тілінің әдеби және ауызекі түрлері белсенді дамыды, бұған араб қоғамының консолидациясы, ғалымдардың еңбектері, мұсылман қауымын құрылуы, ислам дінінің танымал болуы және оның қалыптасуы ықпал етті. VII-IX ғасырларда арабтар жаңа территорияларды басып алып, біртіндеп Сирия, Палестина, Месопотамия, Египет, Солтүстік Африка, Иран, Пиреней түбегі және Орталық Азияға қоныстанды. Сонымен, жаңа территориялық диалектілер дүниеге келді, олар өз кезегінде рулық араб диалектілерімен араласып кетті.

Ортағасырлық араб деректері бойынша, территориясына байланысты көптеген диалектілері бар араб тілінің әдеби формасы мен оның ауызекі формасы арасындағы сәйкессіздіктер Х ғасырда арабтарда айқын көрініп тұрған.

Сонымен, араб тілінің даму тарихы екі маңызды кезеңмен сипатталады – исламның пайда болу кезеңі және өзіндік жазудың пайда болу кезеңі (VII ғ.).

Араб жазуының соңғы түрі Құранды жазу кезеңінде қалыптасты (VII ғасырдың ортасынан бастап араб жазуы дами бастады).

VII-XII ғасырлар аралығында араб тілі ерекше, стандартталған болып, өзінің әдеби жанрлары мен стильдерін, өзінің классикалық поэтикалық және көркем шығармаларын, ғылыми еңбектерін дүниеге әкеледі. Араб тілінен аударма танымал бола бастайды. Араб тілі – бұл Таяу және Орта Шығыстың ғылыми және әдеби әлемінің тілі: сол кездегі ұлы ғалымдар, оның ішінде Авиценна, әл-Бируни, әл-Фараби өз еңбектерін жазды.

Араб тілінің дамуындағы келесі маңызды кезең XVIII- XIX ғасырлар тоғысында. Дәл осы кезде араб шығысы батыс әлемімен экономикалық байланыс орната бастады. Тіл типография, поэзия, баспа-сөздің тууы және сол кездегі қоғам, мәдени және ғылыми әлем талаптарына бейімделе отырып, әртүрлі публицистикалық, драмалық жанрлардың әсерінен дамуын жалғастырады.

Араб тілінің бай лексикалық құрамы, осы күнге дейін жеткен жазба ескерткіштерінің молдығы, қазіргі заманғы араб диалектілерінің алуан түрлілігі тілдің одан әрі дамуына тамаша негіз жасайтындығына және соның нәтижесінде оған деген қызығушылықты арттыру, ауызша және жазбаша араб тіліндегі аударманы біздің елмізде кеңінен насихатталуда [2, 28 б.].

Араб тілінің екі түрі бар:

Классикалық араб тілі – Құранның және классикалық әдебиеттің тілі. Оның стилі мен сөздік құрамы қазіргі стандартты араб тілімен салыстырғанда біршама архаикалық болып ерекшеленеді. Барлық мұсылмандар Құранды түпнұсқа тілінде оқиды, бірақ көпшілігі мәтіннің мағынасын түсіну үшін аудармаға сүйенеді.

Қазіргі стандартты араб тілі – бұл әмбебап тіл және оны араб тілінде сөйлейтін барлық адамдар түсінеді. Бұл ең алдымен жазбаша материалдарды пішімдеу, ресми дәрістер, телешоулар және т.б. өткізу үшін қолданылатын тіл.

Араб жазуының ерекшеліктері

- Жазу түрі: абджад.
- Жазу бағыты: сөздер көлденеңінен оңнан солға қарай, сандар солдан оңға қарай жазылады.
- Әріптер саны: 28 (араб) – кейбір қосымша әріптер араб тілінде жер атауын немесе стандартты араб тілінде жоқ дыбыстар бар шетелдік сөздерді жазғанда қолданылады.
- Көптеген әріптердің жазылуы олардың сөздегі орынға байланысты (сөздің басында, ортасында, соңында) немесе егер олар жеке тұрса өзгеше болады.
- Бірге жазуға болатын сөздер жазбаша түрде де, араб тіліндегі баспа материалдарында да әрқашан бірге жазылады. Бұл ережеден ерекше жағдайлар тек кроссвордтар мен тік белгілер болып табылады [3, 23 б.].

Парсы тілі (жаңа парсы, фарси, زبان فارسی [zæ'ʊn:ne fɒ:r'si:]) үндіеуропалық тілдер тобының иран тобына жатады, ол байырғы ғасырлық әдеби дәстүрге, оның ішінде әлем әдебиетінің танылған жауһарларына ие. Ол арабтар жаулап алғаннан кейін Иранның исламдану дәуірінде орта парсы тілінің жалғасы ретінде пайда болды және араб тілінің қатты ықпалында болды.

Иран тілдерінің дамуы дәстүрлі түрде үш кезеңге бөлінеді: көне, орта және жаңа. Парсы тілі – бұл сақталған ескерткіштер негізінде ежелгі парсы түрінде оның барлық үш сатысында дәйекті дамуын байқауға болатын жалғыз иран тілі, оның орта парсы ұрпағы және соңғысы – жаңа парсы тілінің жалғасы. Бұл үш тіл сөзсіз жалғастықта, лексикалық, морфологиялық және фонетикалық мәліметтер негізінде ізделінеді, алайда бұл әр кейінгі форманың ескерткіштер тілімен салыстырғанда басқа диалектілік негізде дамуын жоққа шығармайды [4, 14 б.].

Кешегі Сасанидтер дәуірінде (V-VII ғғ.) Орта парсы тілі, бастапқыда жергілікті фарс тілі болған үстем ұлт тілі, бүкіл Иран империясына кеңінен таралып, лингва франка ретінде ене бастады. Сасанидтер кезеңінің аяғында, кеш орта парсы негізінде, жалпы империялық ауызекі және іскер Коин дари («сот тілі», диван тілі, мемлекеттік канцелярия) жергілікті жерді белсенді түрде ығыстырды. Иран диалектілері, ең алдымен, мемлекеттің шет жағында дамыды. Кейін жаңа парсы тілінде дамыған дәл осы Коин болатын.

Қазіргі заманғы фарси – Азияның үш елінде: Иран, Ауғанстан және Тәжікстанда жеке ұлттық және ресми тіл ретінде танылған, өзара тығыз байланысты үш нұсқаға бөлінетін плюрицентристік тіл (диасистема). Осылардың ішіндегі ең танымал және ықпалдысы – Иран Ислам Республикасының

Фарсы («Батыс Фарси» немесе іс жүзінде фарси), бұл сөйлеушілердің көптігі мен елдің үлкен экономикалық әлеуетімен байланысты. Парсы тілінің шығыс нұсқасы дари (сонымен қатар фарси-кабули) деп аталатын Ауғанстанның екі (пушту тілімен бірге) мемлекеттік тілдерінің бірімен және Тәжікстанның мемлекеттік тілі – тәжік тілінде (точики) ұсынылған.

Көптеген ғасырлар бойы, X-XII ғасырлардан бастап, парсы тілдері халықаралық қатынас тілі, ислам әлемінің шығысының үлкен аумағында мәдениет пен ғылым тілі ретінде қызмет етті, барлық тілдерге айтарлықтай әсер етті. Мысалыға, парсы әдеби және ауызекі тілдері басқа иран, түркі және жаңа үнді тілдерінің дамуына үлес қосып, Түркия, Кавказ және Қырымнан Орта Азия мен Үндістанға дейін әсер етті.

Фарси және дари тілдерінің жазуы – араб жазуы негізінде жасалған. Парсы алфавиті араб тілінде жоқ дыбыстарға бірнеше таңбалармен толықтырылса, тәжік тілі кириллицамен қолданылуда (1939 жылы енгізілді; 1998 жылы заманауи түрге ие болды).

Парсы алфавитінде араб тілі жоқ дыбыстарды белгілеу үшін «пе (پ)», «че (چ)», «же (ج)» және «гаф (گ)» әріптерімен толықтырылып, сол арқылы алфавит 32 таңбадан тұрады. Араб алфавиті Иранды арабтар жаулап алғаннан кейін ислам мәдениетін және жаулап алушылар тілінің беделі – исламды қабылдаған парсылар арасында жаңа парсы тілін жазуға бейімделген [5, 71 б.].

Иранда парсы тіліне тән қасиет – араб жазуы бар басқа елдерде архаикалық болып саналатын және өте сирек қолданылатын «насталик» жазуы мен стандартты «наسخ» жазуы кеңінен қолданылады.

Парсы тілі Бахрейн, Оман, Йемен, Ирак және Біріккен Араб Әмірліктері сияқты елдердегі парсы тілдес халық арасында да қолданылады.

Парсы тілі көптеген ғасырлар бойы халықаралық қатынас тілі болды. Парсы тілінде көптеген керемет әдеби шығармалар, соның ішінде Омар Хайям, Фирдоуси, Низами, Саъди, Хафиз Ширази және басқа да шығармалар жазылған [6, 175 б.].

Шығыс елдерінің тілдері әлі де зерттелу үстінде және әлі де шешілмеген сұрақтарға толы. Қорыта келгенде, өзге тілді, оның ішінде ерекше және ауқымды шығыс тілдерін зерттеудің маңыздылығын айта отырып, оларды ана тілмен салыстыра отырып үйрену өте ұтымды әдіс болып есептелетінін атап өткіміз келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бартольд В., История изучения Востока в Европе и России.
2. Финкельберг Н. Д. Арабский язык. Курс теории перевода. М., 2004.
3. Юшманов Н. В. Грамматика литературного арабского языка,
4. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки, Западная группа. М. 1982.
5. М. В. Мошкало. Персидский язык//Языки мира. Иранские языки I. Юго-западные иранские языки. М. 1997.
6. John Andrew Boyle, Some thoughts on the sources for the Il-Khanid period of Persian history, in Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies, British Institute of Persian Studies, vol. 12 (1974)